

Száműzetések

BESZÉLGETÉSEK AZ ÚJ SYMPOSIONRÓL

1961–1974

A hetvenes évek közepén két szállal is kötődtem az irodalomhoz. Megkülönböztetett figyelemmel ringatóztam abban a hitben, hogy egyszer majd magam is gazdagíthatom, így kortársaim „átfésülésével” minél több inspiráló kapcsolódási pont felkutatására törekedtem. Órák hosszat vadásztam a budapesti antikváriumokban nap mint nap, amiből utóbb jelentősen profitált a Symposion-gyűjteményem is, ám annak megalapozását egy kegyesebb forrásnak, a véletlennek köszönhetem. 1974 őszén a nővérem – egy, a Symposion-kört jól ismerő barátnőjével – Újvidékre látogatott, ő lepett meg Várady Tibor – beavatásomul szolgáló – Vagy nem maga az élet a legjobb időtöltés? című, amerikai és holland úti esszéket tartalmazó kötetével.

Jugoszlávia számomra azt az országot jelentette akkoriban, ahol – a tengerparti csavargásokon túl – megvásárolhattam azokat a lemezeket, megnézhettem azokat a filmeket, amelyeket Magyarországon nem lehetett (lévén nyugatra 1978 előtt nem utazhattak a katonaköteles fiatalok). Várady könyve pedig azt jelentette, hogy Jugoszláviában élnek azok a magyar írók is, akik a kedvemre való könyveket írnak, nevezetesen hippikről és provókról, Ornette Colemanról és Szabó Gáborról, bluesról és McLuhanizmusról. Azt jelentette, hogy Szegedtől száz kilométernyire is bővíthetem a hagyományaimat, nem csupán a francia egzisztencialisták vagy az amerikai beatek messzeségében.

Nővérem élménybeszámolójából kiderült, hogy a „Symposion könyvek 34” sorozatszámot viselő kötet egy havi rendszerességgel megjelenő újvidéki folyóirat kiadványaként látott napvilágot, majd barátnője – intenzív lelkesedésem láttán – a lap néhány példányával kedveskedett nekem. Bumm! Egyből hanyatt estem tipográfiai frissességétől, különösen az a szám maradt meg az emlékezetemben, amelynek formás legyek röpködtek a lapjain, no és ekkor ismerkedhettem meg Domonkos István költészetével. „nos költészet egyedül maradtunk” – kezdődött a Der springt noch auf!, és ez igen megindított engem.

Aztán eljutott hozzám a többi Domonkos (így legtöbbször idézett verse, a Kormányeltörésben is), a gerilladalos Tolnai Ottó, Gion Nándortól a „mihaszna” Kétéltűek a barlangban, s legfőképpen Végel László regénye, az Egy makró emlékirata. Abba teljesen belezügtam, miközben „dühöngésre” is elég okot adott: ez volt az első olyan magyar regény, amit sajnos nem én írtam meg... Azokról a jóvátehetetlenül kallódó fiatalokról szólt, amilyen magam is voltam, bezárva

Várady és Domonkos és Tolnai élménykörét: otthonatlanul a hazában, hazátlanul a világban, idegenül a nyelvben, a költészetben.

Hát így.

Természetesen megpróbáltam előfizetni az Új Symposionra, de nem jött át egy szám sem, aztán a Posta visszafizette az előfizetési díjat. A Symposion-könyvekhez*, illetőleg a Forum Könyvkiadó más köteteihez szerencsére könynyebben hozzáférhettem – a könyvnapokon Forum-pavilon súlyosbította a Vörösmarty teret, így annak is megvolt az esélye, hogy aztán az antikváriumokban...

Arra, hogy hány év múltán enyhült a „Sympó-lázam”, nem emlékszem pontosan. De az biztos: a nyolcvanas évek elején Szombathelyen (ahol katona) és Nyíregyházán (ahol főiskolás voltam) még Új Symposiont olvasni jártam a könyvtárba. A Sympó-nemzedékek váltakozása nem tűnt fel nekem, én évről évre, számról számra kiszippanthattam a magamét: szabadságból és politikából, dzsesszből, képzőművészetből és egyáltalán, a friss szelek iránti nyitottságból, nem utolsósorban a Magyarországon szordínósan publikáló alkotóknak, például Petri Györgynek vagy **Eörsi Istvánnak** köszönhetően. Ki gondolta volna, hogy azon az égtájon éppúgy benne volt a hatalmi pakliban egy szerkesztőség „száműzése”, mint idehaza a Mozgó Világé – történetesen ugyanabban az évben, 1983-ban? Hozzám ennek csak '86 tavaszán – mulatságos-kellemetlen körülmények között – jutott el a híre.

Azoktól a fiatal íróktól tudtam meg, akiknél újvidéki utam során megszáll-

*1963 és 1990 között – a 63. számú kötetig – jelent meg (az 51. és a 60. kimaradt).

tam, és akik az eltávolított – Sziveri János vezette – szerkesztőség munkatársaként vagy szimpatizánsaként éppen bojkottálták a helyére állítottat, miközben én pont azért utaztam ki, hogy első Új Symposion-béli megjelenésem hevében szorosabb nexust fonjak az aktuális – a Purger Tiborhoz kötődő – lapvezetéssel.

Képzeltetik...

Nem mintha outsiderként az állásfoglalás kényszerét éreztem – vagy azt elvárták – volna.

A következő hónapokban még két anyaggal vétettem észre magam, s ez nekem utólag sem „kínos”; ráadásul azt a nézetet sem osztom, hogy az Új Symposion használhatatlan lett a váltás után. Szerintem erősödött a rockzenében és a performance-ban, (a már világhírű) Boris Kovac első albuma, a Ritual Nova is ekkor; Új Symposion-kiadványként jelent meg – az persze letagadhatatlan és megbocsáthatatlan, hogy disznó módon derékba törték belülről „vezérelt” fejlődését, s ily módon huszonekét éves hagyományát.

Szóval '86 tavaszán – amint egy P. Nagy István-kötet dedikálásából kitűnik: április 7-én – megismerkedtem néhány nemzedéktársammal: Balázs Attilával, Szügyi Zoltánnal, Fenyvesi Ottóval. Ottó a legjobb barátaim közé tartozik azóta is. Az újvidéki Képes Ifjúság – általa szerkesztett – zenei rovatában négy évig együtt gyűrtük az alternatív rockot, aztán háború lett, Ottó a családjával Veszprémbe települt, és öt év múltán akkor járt újra Újvidéken először, amikor 1996 szeptemberében – Gazsi Zoltán operatőrrel hármasban – „dokumentumfilmet” készítettünk a Duna Műhelynek az Új Symposionról. Kétnapos ott-tartózkodást tett lehetővé a keretünk, szóval nonstop jártuk a Vajdaságot,

hogy megszólaltathassunk minél több kint élő symposionistát, megemlékezve a lap harmincöt éves történetéről.

Én „ünnepelni” szerettem volna, de csak részben jártam sikerrel: igen hamar kiderült, hogy úgy a – korábban említett – bojkott, mint a háborús menekülés-hullám, megosztotta-megrontotta a kapcsolatokat*. Tolnai Ottó nem is akart megszólalni, arra tudtuk csak rávenni, hogy felolvasson a verseiből. Ahhoz pedig, hogy sebeket tépjek fel, nekem még „riporterként” sem adódott kedvem.

Így készült el 1997-re a Száműzetések, némiképp e „távolságtartás” és persze a szűkre szabott terjedelem korlátaival. (Végül aztán nem a Duna TV, hanem a Mediawave Fesztivál programjába került.) Azóta – az Új Symposionról – nincs igazán figyelemre méltó hír. Veszprémben mintegy magyarországi utódjaként még meg-megjelenik az EX Symposion** (erről majd később), a Vajdaságban – helyi örököséként – Symposion címmel 1993-ban és ’98-ban kettő, ’94-ben és 2000-ben egy, ’95-ben négy, ’96-ban három és ’97-ben öt számot jelentetett meg az akkor feltűnt nemzedék, de ezzel együtt nagyon úgy fest: a befejezett múlt története a Sympóé.

Ennek a kiváló folyóiratnak az irodalomtörténeti feldolgozása remélhetőleg nem várat magára sokáig. Ez az interjú-füzér, melyben a lap egymást követő nemzedékeinek meghatározó alakjai idézik fel emlékeiket – reményeink szerint annak forrásául is szolgálva –, talán gyorsíthat e a folyamatot.

Hát így.

1996. szeptember 20-át írtunk, amikor Újvidékre érve – az Egyetemen – a Symposion első szerkesztőivel találkoztunk...

Bányai János

(Fő- és felelős szerkesztő, 1967–1969)

– Mit jelent a „Symposion”, s miért ezt választották a folyóirat címéül?

– Teljesen a véletlenen múlt, hogy ezt választottuk; ez abból is kitűnhet, hogy a „szimpozion” szóra semmilyen helyesírás nem javasol ilyen írásmódot. Számunkra azt jelentette, hogy beszéljünk, hogy találkozzunk, hogy körülnézzünk a világban, és megtaláljuk benne azokat a pontokat, ahol lakomásként jól érezhetjük magunkat.

– Ön az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán tanult, amikor a lap megalakult. Arra kérném, beszéljen a magyar tanszék, illetve a lapalapítás kapcsolatáról.

– Az Új Symposion folyóirat és a folyóiratot megelőző Symposion című új-

*A bojkottal kapcsolatban lásd Csorba Béla naplóját (Ha a szakszervezet szerezne egy disznót, és meg lehetne venni felét; EX Évkönyv 1990) és arra Bosnyák István választát (Palackposta; Új Symposion 1990/11-12) – Bosnyák úgy vélte, a teljes bojkott a negyedszázados Sympo-mozgalom öngyilkos feladását eredményezheti.

**Az EX Symposionnak 1992 óta ... száma jelent meg.

ságmelléklet* is szorosan kötődik a magyar tanszékhez, hiszen szerkesztőinek és munkatársainak jelentős része a tanszék tanulója volt. De elválaszthatatlan tőle az is, hogy az akkori tanszékvezető, Sinkó Ervin – a gondolkodásmódjával és az általa bemutatott névsorral – távlatokat nyitott előttünk, olvasmányokat adott a kezünkbe, és lehetővé tette, hogy viszonylag szabadon gondolkodjunk el olyan témákról, könyvekről, írókról, amelyek a szokásos egyetemi tanrendekben nem szerepeltek. Valójában azzal indult a Symposium melléklet, hogy Belgrádból Koncz István és Fehér Kálmán, a tanszékről pedig Tolnai Ottó, Domonkos István és jómagam elvállaltuk, hogy szerkesztünk egy irodalmi-kulturális mellékletet az Ifjúság című újságban. Ez kéthetente jelent meg... aztán történt, ami történt. Elég zajos volt már az indulás is. Egyszerűen másképpen beszéltünk, mint ahogyan itt szokás volt. Hogy másképpen beszéltünk, az abból következett, hogy mást olvastunk, és a másféle olvasmányaink alapján egy másik szótárt állítottunk össze magunknak, aminek alapján irodalmi és nemcsak irodalmi kérdésekről szólhattunk.

Úgy néztek ki ezek a hatvanas évek, hogy Belgrádba jártunk színházba, Ljubljanába grafikai biennálékra, és nagyon jó zágrábi kapcsolataink voltak egy hasonló jellegű zágrábi irodalmi folyóirattal, a Razloggal. Sinkó Ervin Zágrábban élt és Újvidéken tanított, így az ő segítségével éppoly otthonosan tudtunk Zágrábban is mozogni, akárcsak Belgrádban, Ljubljanában, Szarajevóban vagy máshol. Tehát körülnéztünk az országban, és így nyíltak számunkra nézőpontok Európára is. Persze ahogyan az már történni szokott, a mi szótárunknak a szavai nem keltettek feltétlenül pozitív visszhangot a környezetünkben; vagyis egy másik szótár válaszolt rá, de hát ez az irodalmi életben mindig is így alakult.

– Amikor az *Új Symposium Magyarországon is hozzáférhetővé vált a hatvanas évek második felében, akkor az arculatával, a nyelvezetével és a téma-választásaival egyaránt avantgárdként hatott. Kevésbé voltak ismeretesek az Önök hagyományai. Sinkót említette az imént. Az övéen kívül beszélhetünk-e még hatásokról, örökségről?*

– Nemi nosztalgizáló öniróniával mondhatom, hogy különösképp a melléklet első évében, de a folyóirat első évfolyamaiban is, mindannyian mindenestül modernnek voltunk. Valóban az avantgárd felé orientálódtunk, többek között a magyar irodalmi avantgárd felé is, ami félig-meddig tiltott gyümölcse volt a korábbi évek magyar irodalmának. A hagyomány kérdése csak valamivel később merült fel. Akkor, amikor már nemcsak a közvetlen környezetünkben igyekeztünk tájékozódni, hanem próbáltunk hátrafelé is nézni: kideríteni, hogy melyek azok a gyökerek, amelyekhez valamilyen formában kötődhetünk. Megtaláltuk természetesen ezt a hagyományt, például abban, ahogyan Miroslav Krležát olvastuk, abban, ahogyan Németh Lászlót olvastuk, abban, ahogyan a fiatal Lukács Györgyöt olvastuk, abban, ahogyan megkíséreltünk a századelő drámairodalmában tájékozódni. Talán az volt a sajátossága e ha-

*A Symposium melléklet 1961 és 1964 között az 1965 januárjában induló Új Symposium folyóirat elődjeként Tolnai Ottó (1961–1963) és Bosnyák István (1963–1964) szerkesztésében jelent meg az Ifjúság című hetilapban, kezdetben kettő, majd hat lap terjedelemben. Munkatársai – Bányai János, Bosnyák István, Brasnyó István, Domonkos István, Fehér Kálmán, Gerold László, Gion Nándor, Ladik Katalin, Tolnai Ottó, Utasi Csaba, Végel László estéből – képezték az úgynevezett első Symposium-nemzedéket; a melléklet írásából készült a Kontrapunkt című antológia (Symposium könyvek 3).

gyomány-építésnek, hogy nem kimondottan nemzeti alapon történt, hanem azokból a művekből, írói életrajzokból állt össze, amelyekhez szellemileg, érzelmileg, intellektuálisan kötődni tudtunk; és ez a hagyomány különbözött az „előírt” hagyománytól éppúgy, mint attól, amit a köztudat irodalmi vagy szellemi hagyománynak tartott.

– *Ha finoman is, de célzott arra a politikai nyomásra, ami Önökre nehezedett. Milyen súlyt jelentett ez valójában?*

– A politika jelen volt az Új Symposion egész történetében ilyen vagy olyan formában; megítélés kérdése, hogy ki hogyan mérte fel a befolyásait. Amikor a Symposion elindult, a hatvanas évek kellős közepén jártunk, és ezek a hatvanas évek '68-hoz vezettek. '68 felé vezetett a gondolkodásnak és szellemnek minden fonala, és a mi egyik nagy meghatározó politikai élményünk a belgrádi, az európai '68 volt, beleértve természetesen a csehszlovákiai eseményeket. A politika nyomása az néha elviselhető, néha nem elviselhető, de én azt hiszem, hogy a Symposion egész története során, ameddig lehetett, távol tudta magát tartani a politikának attól a mindennapi taktikai vonulatától, amely befolyásolhatta volna a szerkesztés vagy az írás koncepcióját.

– *Az Új Symposion harmincöt éves története nemzedékváltások története. Miként látja, ezek a nemzedékváltások hogyan mentek végbe?*

– Nem a szokásos módon, nem úgy játszódtak le, ahogyan az irodalomtörténetből elsajátítottuk. Viszonylag kevés megrázkódtatással jártak, amit az is bizonyít, hogy nagyon sok olyan munkatársa volt a Symposionnak, aki a harmincöt év alatt folyamatosan jelen volt a lapban. Gyakran erősebben és hangsúlyosabban, mint az újabb nemzedékek bizonyos tagjai, akik különféle módon meghatározták a Symposion arculatát. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a nemzedékváltásokkal változott a Symposion tartalma, beállítódása, érdeklődési köre is, de én ezt egy természetes folyamatnak tartom. A Symposion alapos olvasása pontosan kimutathatná, hogy a váltások milyen újdonságot hoztak, mit tartottak meg a korábbiakból, és ezekre az újításokra később hogyan épültek rá az irodalmi, társadalomtudományi, szellemi tartalmak.

– *Megnevezne néhány olyan művet az Új Symposion történetéből, amely megítélése szerint a magyar irodalom klasszikusává válhat?*

– Felsorolhatnék több könyvet is, de csak egyet említek meg, amely kultikus lett. A nemzedékének is kultikus könyve, és azt hiszem, ma is nagyon vonzó olvasmány. Ez az a könyv, ami valóban tartalmazza a hatvanas évek világát és hangulatát – természetesen Végel Lászlótól az Egy makró emlékiratai. 1967-ben jelent meg, pont abban az évben, amikor én az Új Symposion főszerkesztője voltam.

Utasi Csaba

(Felelős szerkesztő, 1972–1974)

– *Milyen szerepet töltött be az Új Symposion a háború utáni jugoszláviai magyar irodalomban?*

– A téma messzire, csaknem a kezdetekig vezet vissza. A jugoszláviai ma-

gyar irodalom a háború utáni öt-hat évben a szocialista realizmus ketrecében sínylődött, halvány reménye nélkül annak, hogy a kényszerpályán értékes művekig juthat el. A pártállami irodalmpolitika megvalósulása fölött olyan megbízható káderek őrködtek, akiknek semmi közük nem volt az irodalomhoz. Az ötvenes évek elején azonban fölpuhult kissé ez a dresszúra, s lehetőség kínálkozott az első kitérés kísérletekre. Az úgynevezett „áprilisi Híd”^{*} szerzői egy új irodalmiságot próbáltak meghonosítani, ez azonban akkor még nem sikerült. Mielőtt nemzedékké konstituálódhattak volna, lecsapott rájuk a hatalom, szétszórta őket, s így igazi megújulásra nem kerülhetett sor. Annak ellenére sem, hogy az 1952-es ljubljanai írókongresszuson megtörtént a várva-várt konfrontálódás a szocrealista elvekkel. A hatvanas évek elején viszont, nem kis mértékben a magyar tanszék megalakulásának és Sinkó Ervin jelenlétének köszönhetően, új helyzet kezdett kialakulni irodalmunkban. Mint a Symposion-mozgalom első antológiájának előszavában Sinkó Ervin rámutatott, a tanszéken olyan huszonéves fiatalok futottak össze, akik cigányzenés kisvárosokban és sáros, poros falvakban tengődtek addig, s most egymásra találtak, egymástól kapták szándékaiknak és vágyaiknak igazi tartalmát, a megvalósításukhoz szükséges hitet és bátorságot. Így aztán 1961 decemberében elégedetlenségük, gyökeres változást sürgető türelmetlenségük nyomán az Ifjúság mellékleteként útjára indulhatott a Symposion. A gyorsan mozgalmá szerveződő vállalkozást csaknem akkora felháborodás kísérte, mint korábban az áprilisi hidasok megmozdulását, azzal a különbséggel, hogy a rendteremtés szószólói most már eltekintettek az avatag ideológiai fegyverek használatától. Úgy vélték, hogy hányaveti, erőszakoskodó társasággal állnak szemben, amely durván fölrugja irodalmunk addigi értékrendjét, és megalapozatlanul egy másfajta, fölöttébb gyanús irodalmiság megalapozásán fáradozik. A jugoszláv társadalom azonban, már amennyire a lehetőségek engedték, a demokratizálódás útján járt, s így a melléklet ellen indított hadjárat nem járhatott sikerrel. Az ötvenes évek elején megrendezett leszámolást egyszerűen nem lehetett megismételni. Nem véletlen hát, hogy a melléklet 1965-re folyóirattá erősödhetett, minek következtében a Symposion-ellenes erőknél végképp be kellett látniuk, hogy nem tehetik jégre a mozgalmat. Más kérdés persze, hogy minden alkalmat megragadtak annak bizonyítására, hogy az „itt és most” kérdéseit elfogadhatatlanul veti föl a folyóirat. Ez a gyanakvó vádaskodás végigkísért bennünket, hiszen hatalmi pozícióból újabbnál újabb bélyegzőket ütöttek ránk: hol anarcholiberalisták, hol megvetendő újbalsók, hol pedig nacionalisták voltunk. Ennek ellenére a kocszi azért haladt tovább, egészen 1971-ig.

– *Mi történt akkor?*

– ’71-ben, eléggé váratlanul, betiltották a folyóirat két számát^{**}. Mai távlatból ez a betiltás enyhén szólva nevetséges. Az történt, hogy Miroslav Mandić, a „távgyalogló író” – aki azóta egész Európát becserkészte, és a megtett

^{*}A Híd az 1950. áprilisi számot a folyóiratban addig ritkán szereplő fiatal íróknak szentelte; B. Szabó György Az új nemzedék hangja című bevezetője után többek közt Fehér Ferenc, Major Nándor, Németh István, Borus Erzsébet, Gellér Tibor, Tomán László, Bori Imre versei, novellái, kritikái, tanulmányai voltak olvashatók.

^{**}1971/76, 77

utakról könyveket jelentetett meg – hosszabb szöveget tett közzé a filmről. Amolyan mozaikos dolgozat volt ez, melynek egyik része filmforgatókönyvet kínált. Az volt a lényege, hogy a kamera – mindennemű kommentár vagy zenei aláfestés nélkül – Tito színes képét filmezi egy álló órán át, majd végül megjelenik a felirat: Ez Josip Broz Tito volt. Az adott helyzetben, amikor Tito mellesleg épp a diktatúra megszilárdításán fáradozott, Mandić gesztusa szentségtörésnek számított. A másik számunkat pedig azért tiltották be, mert a kezdő Rózsa Sándor szatirikus karcolatot tett közzé, amelyben a rendszer két gyenge pontját vette célba. Arra a poénra alapozott, hogy minket melósként és magyarként egyaránt kizsákmányolnak. Ez úgyszintén szentségtörésnek számított, mert a hatalom úton-útfélen azt hangoztatta, hogy Jugoszláviában a nemzeti kérdés, apróbb fogyatékoságok ellenére, meg van oldva. Mindkét számunk elúszott tehát, a hatalom azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem pereket konstruált Tolnai Ottó fő- és felelős szerkesztő és Rózsa Sándor ellen. Végigültük, végigszorogtunk ezeket a pereket, és be kellett látnunk, hogy a fele se tréfa, hiszen mindkettőjüket feltételes börtönbüntetésre ítélték. Bár választási lehetőségünk nemigen volt, nem lehetett megkerülni a hogyan tovább kérdését. Ha abban állapodtunk volna meg, hogy fittyet hányunk a hatalom drasztikus eljárásának, akkor harmadik lépésként alighanem megvonták volna tőlünk a dotációt, vagy – ami még rosszabb lett volna – kívülről varrtak volna a nyakunkba fő- és felelős szerkesztőt. Azokban a napokban szinte éjt nappallá téve üléseztünk, nem találva a kiutat. Végül valakinek az az ötlete támadt, hogy vállaltam el a felelős szerkesztést, hiszen a szerkesztőbizottság tagjai közül politikailag talán én vagyok a legkevésbé kompromittált. Hosszas töprengés után vállaltam el a feladatot, azzal a feltétellel, ha Tolnai Ottó szerkesztő marad. Ezt a javaslatot az alapító és a párt is elfogadta. Ma is úgy látom, hogy az adott pillanatban – természetesen nem azért, mert rólam volt szó – ennél jobb megoldást nemigen találhattunk volna. Azzal, hogy Tolnai Ottó továbbra is szerkesztő maradhatott, a külvilág előtt meggyőzően bizonyítottuk, hogy a hatalom húzásaival valami nagyon nincs rendben, ugyanakkor pedig Tolnai Ottó jelenléte a folytonosság biztosítója is volt. Amikor a megtorlás után elkezdtük csinálni a lapot, eleve abból indultunk ki, hogy a folytonosságot mindenáron fenn kell tartanunk. A második nemzedék kiemelkedő tagjai: Thomka Beáta, Juhász Erzsébet, Danyi Magdolna, Bognár Antal, Böndör Pál már köztünk voltak. Biztosítani kellett számukra, hogy adott pillanatban átvehessék a folyóiratot. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy egy átmeneti időszakra még vállaljuk a munkát. Nem mondhattuk, hogy kérem, mivel bennünket rondán meghurcoltak, átpasszoljuk nektek a labdát. 1974-ben aztán már teherterhelés nélkül át lehetett adni a lapot Danyi Magdolnának és Bognár Antalnak, abban a meggyőződésben, hogy hozzájuk is újabb emberek fognak fölzárkózni, s így nagyobb törés nélkül, láncszerűen kapcsolódhatnak egymásba a nemzedékek.

– *Hogyan látja: e nemzedékekre az önálló, karakteres hang, vagy inkább a folytonosság volt jellemző?*

– Kapásból nem tudnám kifejteni, hogy az egymást követő nemzedékeket milyen domináns jegyek jellemezték. Azt hiszem azonban, hogy az Új Szó szellemisége nagy vonalakban már a hatvanas évek elején kialakult. Ez a szellemiség természetesen változott idővel, ahogy maguk az idők is vál-

toztak. Emellett belső megoszlásokra is sor került, egy-egy nemzedéken belül is, hiszen sohasem voltunk szellemi egyenruhásoknak gyülekezete, noha egyesek épp azt szerették volna ránk bizonyítani, hogy klikként működik. A tájékozódások sokfélesége ellenére a meghatározó jelentőségű felhajtóerő irodalmunk magasabb színvonalra emelése volt – és erről az intencióról egyik nemzedék sem mondott le. Ez volt az a mozgatórugó, amely a fiatalokat újra meg újra a laphoz csalogatta.

– *Az Ön számára melyek a Symposion-történet legfontosabb szerzeményei?*

– Nehéz legekben gondolkodni. Nagyon fontosnak tartom Domonkos István költészetét; Tolnai költészete, de prózai és drámai munkássága is meghatározó jelentőségű; Gion Nándor prózáját úgyszintén fontosnak tartom; a fiatalabbak közül Böndör költészetét szeretem, becsülöm. De nem szívesen állítok össze efféle névsorokat, mert ilyen pillanatokban az ember rendszerint megfélekedzik erről-arról, és könnyen sérelmeket okozhat.

Bosnyák István

(Fő- és felelős szerkesztő, 1962–1965)

– *Az Új Symposion megalakulásának idején mi jellemezte a vajdasági irodalmi életet?*

– Az akkor induló fiatalok életérzése, szenzibilitása számára a vajdasági irodalmi élet rettenetesen állóvízszerű, tespedt volt. Tulajdonképpen ezzel szállt szembe az indulásuk, ezt akarta megváltoztatni, elviselhetőbbé tenni – ebből adódtak azok a korai nagy irodalmi és ideológiai csetepaték. De harmincöt év távlatából valójában úgy látom, hogy a hatvanas évek legeleje az akkori szellemi élet egészét tekintve is egy váltás előtti időszak volt. A kisvárosi, falusi, népies, főként pedig álnépies anyanyelvű kultúrának akkor kellett megmártóznia a korszerű szellemi áramlatok mélyebb vizeiben; végül is akkor érkezett el az urbanizálódás igényéhez, szükségletéhez.

Nos, egy ilyen szövegkörnyezetbe illesztendő bele szerintem az akkori irodalmi életünk. Ami voltaképpen állt egy Híd című folyóiratból, egy napilapnak a heti irodalmi mellékletéből, létezett egy Dolgozók című hetilapunk, annak is volt egy melléklete, az Újvidéki Rádió magyar műsora irodalmi adásokat is sugárzott, s ott volt a Forum Könyvkiadó is – mindent együttvéve azonban a szellemi megállapodottság klímáját éltették. Egy ilyen provinciális közegbe robbantak bele az akkori Magyar Tanszék sárgacsőrű egyetemistái.

– *Lebegett az Új Symposion előtt minta?*

– Mintáink voltak, de nem vajdasági magyar minták. A mi falvakból, kisvárosokból verbuválódott korosztályunk abban a szerencsés helyzetben volt, hogy a horvát, a szerb és a szlovén nyelv használatával együtt „úsztatott” az európai modern irodalmi, esztétikai és politikai áramlatokkal. Számunkra az akkori Ljubljana, az akkori Zágráb, az akkori Belgrád egy testközeli, egy igen honos szellemi centrum volt. A dolgok természetes rendje szerint előbb az ilyen nagy centrumokba kopogtatott be az új, és csak utána érkeztek el a hullámvérései vidékre. A korabeli Újvidék – nem beszélve Szabadkáról – ugyancsak

egy ilyen vidék volt, ahová ha megkésve is, de eljutottak a nóvumok, éppen a szlovén, horvát, szerb áramlatokkal. Tehát ha az ars poeticánkat és ars politicánkat próbálnánk ennyi év múltán feltérképezni, a szálak rendre ezen régiók irányába vezetnének.

– *Megfogalmazódott Önökben valamiféle program?*

– Megfogalmazódott, ha nem is kiáltványszerűen, már a Symposion című rovat indulásakor. Tolnai Ottó, Bányai János és Domonkos István első programatikuss esszéi az addigi irodalmi igénytelenség tagadását hirdették, és közben természetesen „a legyünk modernnek mindenestül” különféle variációi hangzottak el. Az irodalmi, majd később a kulturális és politikai mozgalom irányába pedig azáltal kezdett – már az első hónapokban – tendálni ez a program, hogy szembefordultunk azokkal a szakszerű, analitikus irodalomkritika nélküli vajdasági irodalmi állapotokkal, amelyek körülvettek bennünket.

1950-51-ben a minket megelőző korosztálynak is megvolt a maga szakítási kísérlete, de az akkori nagy irodalmi-nemzedéki vita* végül is nem teremtette meg a kitorés lehetőségét a fiatal „hidasok” számára. A status quo fennmaradt, Fehér Ferencék, Boriék végül is beolvadtak a meglévőbe, nem volt lehetőségük saját folyóiratot, saját könyvsorozatot indítani. Nos, valójában tíz év múltán az általuk fel nem számolható irodalmi „vajdaságiasság” került ismét terítékre, azzal konfrontálódott a mi korosztályunk, és talán nem is egészen sikertelenül. Ebben rejlett a kezdeti programatikusságunk lényege.

– *Az Ön korosztályának olyan legendás figurái vannak, mint Tolnai Ottó, Domonkos István, Végl László... – hadd ne folytassam. De nyilván nem véletlen, hogy Ön lett az Új Symposion első főszerkesztője. Miért? Ön tudta levezényelni az említett konfrontációkat, vagy Ön képviselte azt az esztétikai forradalmat, amely a lapra jellemző volt?*

– Az én megválasztásomban közrejátszott a véletlen is. Feltehetően az, hogy a Symposion-rovat pályafutása rögtön „afférokkal” kezdődött, önhibáján kívül. Az első nevezetes „affér” fél évvel az indulásunk után következett be, és olyan pergőtűzbe került a melléklet, hogy az első, alapító szerkesztője, Tolnai Ottó egyszerűen „becsapta az ajtót”; azt mondta, elég volt a „vajdasági” irodalomból, és elment Zágrábba bölcsészetet hallgatni. Akkortól, 1961 szeptemberétől vittem tovább én a rovatot, Tolnai nélkül, aki '65-ig alig volt benne jelen, s részben Domonkos nélkül is, aki valójában író-tandemként indult Tolnaival, és a rovatban viszonylag keveset publikált. Meg Koncz István, aki az első szerkesztőségnek oszlopos tagja volt, de ugyancsak kevésbé volt tevékeny az írásban. Lényegében Tolnai Ottó távozásával lecserélődött az induló garnitúra, és a csatasorban maradékkal, az istentelen vitákat és vagdalkozásokat vállalókkal csináltunk a kétoldalas rovatból előbb négyoldalasat, utána hatoldalasat, immár különálló mellékletként, onnan pedig már csak egy ugrás kellett, hogy folyóirattá váljunk. A folyóirat szerkesztését is én kezdtem alapító fő- és felelős szerkesztőként, de akkor bekövetkezett a második „affér”, amire én „csaptam be az ajtót”, és én mondtam, hogy elég volt a „vajdasági” irodalomból. A megtisztelő feltevést pedig, hogy Tolnai távozása után szerénytelenségem képviselte volna az esztétikai forradalmat, talán úgy pontosí-

*A Híd 1950. áprilisi számát követő – két évig tartó – vita a 7 Nap, a Magyar Szó, az Ifjúság Szava (ebből lett később az Ifjúság), a Dolgozók és a Híd oldalain volt követhető.

tanám, hogy inkább az ideológiai, politikai, mozgalmi ellenzékiesség szításában volt némi hangsúlyosabb szerepem.

– *És ha most meghallja azt a szót, hogy Symposium, mi jut az eszébe?*

– Persze hogy az irodalmi ifjúság jut az eszembe, és persze hogy azok az akkor minden helyi determináltság ellenére is majdnem korlátlanak tűnő szépséges európai, magyar és jugoszláv távlatok, amelyek akkor, a történelem fura illúziójaként ott lebegtek a szemünk előtt. Elmúlt közben harmincvalehány év, és hát ma itt vagyunk, ahol vagyunk: a történelmi illúziók a porban, az irodalmi, kulturális, nemzeti kisebbségi illúziók úgyszintén a porban, úgy-hogy majd a boldog XXI. századnak és az akkori itteni vajdasági magyar fiatal íróknak lesz mit újratekdeni, lesz mit kivívni illúzióban, perspektívában, és reméljük, a realitásokban is.

Eörsi István*

(Költő, író, publicista)

– *Mit jelentett Önnek az Új Symposium olvasmányként, és mit jelentett publikációs lehetőségként?*

– A hatvanas évek közepén utaztam először Újvidékre, Sinkó Ervint meglátogatni. Ott aztán megismerkedtem a tanítványaival és a köré gyülekező fiatalokkal: Bányai Jánossal, Tolnai Ottóval, Fehér Kálmánnal, Végel Lászlóval, Danyi Magdolnával és más írókkal, kritikusokkal, s persze megismerkedtem a lapjukkal is. Ez a lap az akkori Magyarországon elképzelhetetlen lett volna, mint ahogy maga Jugoszlávia is elképzelhetetlennek tetszett nálunk.

Miért? Először is azért, mert a jugoszláviai magyar irodalom nemcsak magyar irodalmi hatásokat mutatott, hanem jugoszláv irodalmiakat is, és a jugoszláviai irodalomban az avantgárdnak sokkal erősebb befolyása volt. Másrészt pedig Jugoszláviában sokkal nagyobb volt a politikai szabadság. Olyan dolgokról lehetett beszélni, amelyekről Magyarországon korántsem, nemcsak az orosz témáról, ami ott egyáltalán nem volt tabu, hanem társadalmi és érületbeli lázongásokat is ki lehetett fejezni.

'68 táján, amikor úgy tűnt, hogy nálunk is terjedni kezd valami szabadságféle, merész lapterveket ápolgattunk. Horgas Béla volt a főszerkesztője annak a reménybeli lapnak, az Eszméletnek, amely köré nagyon sok író csoportosult – olyanok is, akik ma egymástól nagyon távol állnak. Ide járt Tolnai Ottó is, és amikor az Eszmélet megjelenését végül nem engedélyezték – hiszen amikor felszabadítottuk Csehszlovákiát saját magától, akkor a remények, amelyek a csehszlovákiai reform-mozgalommal párhuzamosan fejlődtek, a dugjukba dőltek –, akkor adtunk neki egy teljes számra való anyagot. És Tolnai Ottó a határon – hogy-hogy nem – lebukott. Még a fenekébe is belenéztek,

*Eörsi István ugyan pár nappal később – no és nem is a Vajdaságban – kerestük fel, de ide kívánczik, hogy milyen kilátás nyílt az Új Symposiumra Budapestről, a hatvanas évektől.

amiről szerintem egy elég szép verset írtam. Valaki bizonyára följelentette, sejttem is, hogy kicsoda.

Úgy emlékszem, '69-ben küldtem ki először olyan verseket, amelyek meg is jelentek, ezek közül kettőért, a Martinovics címűért és a Szigeti József ellen – még '57-ben a börtönben – írt szatírámért rendőri figyelmeztetést is kaptam. Az ilyen jellegű irodalmi díjazást mindig sokra becsültem egész életemben. Attól kezdve egészen a nyolcvanas évek közepéig, vagyis addig, amíg nálunk a szamizdat-irodalom ki nem bontakozott, időről időre megjelentem az Új Symposionban. De nemcsak azt szeretném kihangsúlyozni, milyen jó volt, hogy ott néha levehettem a szájkosarat, hanem azt is, hogy az Új Symposionból magyar nyelven folyamatosan olyan szellemi eseményekről, áramlatokról, vitákról értesülhettem, amelyekről a magyar sajtóból nem. Ennélfogva nagyon nagyra tartottam az Új Symposiont, a legjobb magyar lapnak, egészen a Kis János szerkesztette Beszélő megjelenéséig.

Különösen emlékezetes volt számomra a Lukács Györggyel való beszélgetés-sorozat* megjelenése. Amikor Lukács már nagyon beteg volt, írni már nem tudott, de beszélni még igen, akkor Vezér Erzsébet és az én kérésemre elmondta nekünk az életét. Ez mai szempontból egy megrögzött kommunista vallomás; de akkor rengeteg tabut sértett: pártvezetők tabuit, párttörténet tabuit. Amikor kész lettem, évekig pihentettem, mert Lukács személye túl drága volt nekem, és a halála után nem tudtam bíbelődni a szerkesztéssel. Később a hangfelvétel szövegéből megírtam azt a könyvet, ami aztán több nyelven is megjelent. 1977-ben felajánlottam a Magvetőnek, s attól kezdve évről évre majdnem kötöttek rá szerződést, Aczél György is többször tárgyalt velem erről a témáról. Aztán amikor elfogyott a türelmem, kiadattam a német Suhrkamp-nál. Amikor újra ígéretet kaptam a magyarországi megjelenésre – de csak akkor, ha húzok belőle –, inkább odaadtam az Új Symposion szerkesztőinek. Őt folytatásban le is közölték, az Előszóval együtt, ami tisztelettel, mégis kritikusan bánik Lukáccsal, valamint a kommunizmus állapotaival és ideológiájával szemben is. Ez akkora botrányt keltett, hogy a harmadik vagy negyedik folytatást meg akarta akadályozni a pártközpont; ha jól tudom, Pándi Pál utazott Belgrádba, hogy a magyar követség kultúrfunkcionáriusaival beszéljen. Próbálták megfélemlíteni az Új Symposion szerkesztőségét, és ha jól emlékszem, egy fejtegetést kiimádkoztak a kéziratból. Ennek ellenére nagy öröm volt, hogy megjelent, és annyiban befolyásolta a pályámat, hogy Jovánovics Miklós, az Élet és Irodalom akkori főszerkesztője – akinek addig rendszeresen dolgoztam – azt mondta, hogy aki ennyire nem képes arra az önkorlátozásra, amit azért vállaltunk, hogy ne történjen valami sokkal rosszabb, azzal szemben nem lehet fenntartani a munkatársi vagy szolidaritási viszonyt. Nagyjából valami ilyesmit mondott; meg is értem, és meg kell mondanom, egyáltalán nem vettem rossz néven tőle, mert ő addig valóban közölt tőlem teljesen szokatlan dolgokat, csak ez a közlemény az ő lehetőségeit is teljesen kimerítette.

– A jugoszláviai magyar irodalom politikai korlátaira mekkora rálátás volt Magyarországról?

*1981-82-ben Életrajz – magnószalagon címmel a következő számokban volt olvasható: 195/196., 197., 198/199., 200., 203. Cenzúrázása a 203. szám került.

– Tudtunk a perekről, botrányokról – hiszen Tolnai a barátunk volt –, de minden per és nehézség ellenére Jugoszlávia politikailag és ideológiailag is nyitottabb volt Magyarországnál. Teljesen más helyzet állt aztán elő, amikor a magyarországi Mozgó Világ-botránnal egyidejűleg ott is elvették a lapot a szerkesztőségtől, és egy másik, egy parírozó csoportnak adták oda. Attól kezdve aztán csak a nevében maradt Új Symposion. Szóval tudtunk ezekről, és biztosak voltunk abban, hogy a magyar és a jugoszláv titkosszolgálat együttműködik, vagyis ha valaki olyan kéziratot akart kivinni, amely a magyar hatóságok szempontjából nem volt üdvözlendő, akkor arról a jugoszláv hatóságok is tudomást szereztek. Na most a jugoszláv hatóságok sem örültek pokolian Tito idejében azoknak az írásoknak, amelyek elütöttek a pártvonalától, de a magyar állapothoz képest már az is hihetetlenül fejlett, polgári eljárás volt, hogy valakit egy írás miatt bepereltek. Nálunk nem voltak perek, hanem ment egy telefon, mire az irodalmi közlés lehetetlenné vált. Tudomásom szerint a folyóiratok felküldték a tartalomjegyzéket, és ha valamelyik írásra kíváncsi volt a Művelődési Minisztérium, abba betekinthezett. Jugoszláviában nem volt ilyen előzetes bemutatási kötelezettség, lehetősége sem volt rá a hatóságnak. Ezzel persze nem azt állítom, hogy az ottani perek és értelmiség-ellenes hadjáratok kellemesek voltak, de abban a közegben legalább lehetőség nyílt arra, hogy a perbe fogott mellett széles nyilvánosság foglaljon állást, anélkül, hogy ezt óriási hőstettnek éreznék.

Végel László*

(Szerkesztőbizottsági tag, 1964–1971)

– *Mekkora súlya van az Új Symposionnak az Ön életében?*

– Számomra főleg a fiatalságot jelenti... és egy nagyon sokrétű, kalandos szellemi helyzetet. Bizonyos terveket. Így hát az Új Symposion a szabadság emlékévé vált; persze a történelem ezt aztán lassan összezsugorította. Később szertefoszlott az illúzió.

– *1961-et írunk, megindul az Új Symposion elődje az Ifjúság című hetilapban. Fel tudja idézni, hogy akkoriban mit jelentett Önnek az irodalom?*

– Kevesebbet, mint ma – számomra inkább magától értetődő érdeklődést. Nem tartottam az irodalmat nagy és szent dolognak, ettől az elképzeléstől mindig idegenkedtem. Arra sem gondoltam, hogy az irodalomnak különleges szerepe vagy funkciója lenne. Nekem akkor elsősorban kísérletet, próbálkozást jelentett, és hát ellenkezést minden létezővel. Valamilyen ösztönös, érzelmi ellenkezést, tiltakozást. Nem a mai értelemben vett politikai tiltakozásról van szó, inkább az életforma, az életérzés lázadásáról beszélek. Akkoriban írtam is erről az esszéimben. Az irodalom azt jelentette, hogy másképp élek és gondolkozok. Nem éltek bennem azok az elméleti kérdések, amelyek ma

*Az első nemzedék legendás költőírói közül ez alatt a két nap alatt csak Végel Lászlót sikerült megintertjüvölnünk – a Palicsan élő Tolnai Ottó, mondom, csak a versei felolvasására vállalkozott, Domonkos István pedig 1986 óta Svédországban él.

felmerülnek az irodalommal, az írással kapcsolatban. Ezek később jelentkeztek, amikor az élet és az irodalom megálmodott egysége felborult. Ez már felderengett az Egy makró emlékiratai írása közben is. Nem véletlen, hogy a jugoszláviai kritika az adott szellemi szövegkörnyezetben az úgynevezett „fekete irodalom” címkével látta el.

– *Tolnai Ottóhoz vagy Domonkos Istvánhoz, egyszóval a nemzedéke többi kiemelkedő alakjához barátként vagy munkatársként kötődött inkább?*

– Mindig barátként. Amikor arról kezdtünk gondolkozni, hogy másképp kellene élni, akkor barátként Újvidék utcáin csavarogtunk, hiszen a Symposiumnak kezdetben még írója sem volt. Elsősorban ilyen csavargó, ténfergő fiatalok voltunk; a barátságot tartottuk a legfontosabbnak, és azt hiszem, úgy is viselkedtünk egymás között, az írás mellékes volt.

– *A szerkesztőségnek otthont adó Katolikus portához milyen emlékek fűzik?*

– A Symposium első szerkesztősége a Forum Kiadóházban volt, ahol rosszul éreztük magunkat. Nem szeretttük a Forumot, a Forum sem szeretett bennünket, úgyhogy amikor szóba került, hogy Újvidéken létrehoznak egy nagyobb ifjúsági központot, amelyhez egy szerb folyóirat, a Polja és a Magyar Ifjúsági Tribün is – ahol én már akkoriban jugoszláviai magyar értelmiségi vitát szerveztem – tartozni fog, akkor úgy éreztük, hogy valamit elértünk azaz, hogy elköltözhetünk. Emlékszem, Domonkos kezdetben félt a telefonhoz nyúlni, ha telefonálnia kellett, akkor lámpaláza volt. A mi nemzedékünk még nem volt olyan közvetlen kapcsolatban a telefonnal. A legtöbben vidékiek voltunk. Szóval, ezer problémát hozott az intézmény alapítása, csak hogy még nem tudtuk, hogy intézményt alapítunk. Inkább azt gondoltuk, hogy játszunk, kísérletezünk. Többek között a Katolikus porta romos házrészében felfedeztünk és berendeztünk egy nagy pincét – hátul ötven-hatvan méternyi volt. Beomlott pincefalak között csúszkáltunk-mászokáltunk, úgy teremtetünk meg a kiállítási teret. Maurits Ferenc és Baráth Ferenc ott állított ki később. Így voltunk mindennel, nagyon kalandos vállalkozás volt ez. Talán veszélyesebb, mint ahogyan akkor sejtettük. Megfordult erre mindenféle ember. Valamikor balettiskola működött itt; a második világháború előtt pedig a katolikus egyház tulajdona volt. Ott rendezték meg a magyar városi előkelőség báljait. Az Áttüntetések című regényemben írtam is ezekről a bálokról. Ez a környék egyébként állandóan feltűnik a regényeimben. Vagy az esszéimben. Újvidék egyik legidillikusabb tere a Katolikus porta. Szóval, ide költöztünk. Először kerültünk abba a helyzetbe, hogy nem a szülői házban vagy az albérleti szobában, kávéházakban vagy az utcán jöttünk össze, hanem a saját szerkesztőségünkben, ahová jöhettünk bármikor, beszélgethettünk, vitatkozhattunk. Emlékszem, később már kezdtek jönni a magyarországi írók is – Mészöly például –, ami furcsa volt, hiszen a hatvanas évek közepén még nem álltunk olyan közvetlen kapcsolatban a magyar irodalommal, mint most. De Konrád Györgytől, **Eörsi Istvántól** Csoóri Sándorig jól ismerték a Katolikus portát és a Symposiumot. Csoórit az újvidéki bárókba vezettük, nem bírta kiállni, állva nézte végig a sztriptíz táncosnőt. Ragyogott a szeme. Konrád és Mészöly nagyon komolyan viselkedtek, mindent szakszerűen elemeztek. **Eörsi** annyi kérdést tett fel, hogy nem bírtam szusszal a választ. Aztán egyre több magyarországi író érkezett. Jöttek a fiatalabbak, Radnóti Sándor, Balassa Péter. Az-

tán még fiatalabbak jöttek, végül már nem is tudtam, hogy ki a vajdasági, ki a magyarországi. De ez már a hetvenes évek végén volt – egészen '83-ig.

Azelőtt, még a hatvanas évek elején, a Symposion-melléklet megjelenése idején, az Ifjúsági Tribün nevű vitafórum szerkesztője voltam. Vitát indítottam a jugoszláviai magyar értelmiségről, s ez nagy felháborodást keltett, a sajtóban állandó bírálatnak voltunk kitéve. A mellékletéről pedig olyan írások is megjelentek, hogy be kéne börtönözni néhányunkat. Az ideológiai kiátkozás szinte rendszeres volt. Nem voltak veszélytelen idők, csak utólag szépültek meg. Akkor – éppen a Katolikus porta vitafórumain és a Symposion szerkesztőségében – kirajzolódott a másik magyar irodalom, amely a magyar szellemi életben csak a kilencvenes években bontakozott ki igazán. Igaz, ezt a munkát már elkezdte a HÍD, de a Symposionban vált átfogó programmá. Épp hogy csak elkezdődött a magyarországi könyvek rendszeres behozatala, azok sem voltak annyira érdekesek – a magyar irodalomban akkor inkább az volt fontos, ami az adott pillanatban Magyarországon láthatatlan volt. Ezt a láthatatlan magyar irodalmat kellett láthatóvá tenni. Ezt a láthatatlan szellemi teret kellett innen Újvidékről érzékelni.

– *Fel tudták mérni, hogy milyen hatással vannak a magyarországi írókra?*

– Erre nem vagyok hivatott. De rengeteg tanúságtétel akad. Konrádtól Esterházyig többször szóltak erről. Eleinte nem volt olyan eleven kapcsolatunk; nem volt semmiféle visszajelzésünk. Hogy odaát létezőnk, annak az volt az első jele, hogy kiderült: néhány fiatalabb ember Szegedre viszi az Új Symposionokat, és a feketepiacon árusítja. Egyre többen jelentkeztek és árulták Magyarországon; mert azt is tudni kell, hogy a Magyar Posta sokszor nem engedte be; hiába rendelte meg valaki Magyarországon a folyóiratot, nem kapta meg. Visszaküldte a posta. A szerkesztőségben egy nagy zsákban álltak a ki nem kézbesített példányok, amelyeken a Magyar Posta pecsétje mellett az díszelgett, hogy a címezett – például Lukács György vagy Illyés Gyula – ismeretlen. Tehát nem volt határozott elképzelésünk a hatásunkról; én legalábbis a magam nevében merem ezt állítani. Ez csak később tudatosult bennünk a személyes kapcsolatok révén.

– *Arról volt elképzelésük, hogy milyen lapnak kell lennie az Új Symposionnak?*

– Erről szüntelen vitatkoztunk. Biztos, hogy léteztek különböző elképzelések – a folyóirat ezeknek lett a kompromisszuma. Az adott kulturális közeg a vajdasági magyar, túlságosan modernnek tartott, ugyanakkor az irodalmi estekre járva azt tapasztaltuk, hogy a fiatalok szeretnek bennünket. Nem volt soha problémánk a közönséggel; nem kellett a tanároknak az irodalmi estekre beteregniük a közönséget, jöttek a fiatalok maguktól. A hivatalos közvélemény ugyanakkor nem reagált pozitívan a folyóiraatra, Magyarországról pedig még nem érkezett kimutatható reakció. Csak a hetvenes évek elején tudtuk meg, hogy Magyarországon a fiatal értelmiség rendszeresen olvassa és kézzől kézzel adja a Symposiont. Hatvankilenc-hetven körül kezdtünk meg jobban összeismerkedni – Konrád, Eörsi, Mészöly voltak az első magyar írók, akiket személyesen megismertem. Veres Péter is járt a Vajdaságban, előadást tartott a Forumon, és találkozni akart velem. Olvasta a Makrót, voltak észrevételei, de tetszett neki, úgy hallottam. Kérdezte, hogy hol van a Végel, mire a Forum vezetősége azt mondta, hogy nem tudnak megtalálni. Pedig meg lehetett volna

találni, de hát még léteztek ilyen falak... Örkeny levelet írt, amelyben figyelmeztetett, hogy milyen veszélyek leselkednek rám. Igaza volt. Őt később Pesten kerestem fel. Aztán Weöres Sándor is járt itt, vele már találkoztam személyesen, talán '69-ben.

– Ön hogyan látja: volt a *Symposionnak* programja?

– Nem merném határozottan állítani, hiszen mi magunk is különböztünk, ambícióban, felfogásban, stílusban és világlátásban. Tehát valami megszövegezett vagy hallgatólagosan elfogadott program nem létezett; inkább egymástól lazán elkülönülő csoportokat alkottunk. Az idősebb nemzedéken belül közelebb álltam ahhoz az anarchista modernizmushoz, amit mondjuk Domonkos vagy Tolnai képviselt, azzal, hogy nálam a társadalmi érdeklődés talán kifejezettebb volt, mint náluk. De jelen voltak már a jövődöbéli tanártípusok, ők is hoztak valamit a *Symposionba*, aztán – és erről gyakran megfélemlenek – a *Symposionnak* volt egy kifejezetten népi vonulata is, nemcsak az avantgárd. Máshogy nem is történhetett, hiszen nem volt annyi orgánus. A programot később olvasták ki, általában az ellenfeleink. Azt olvasták a fejünkre, hogy hűtlenek vagyunk a néphez. A balkáni háború idején sokszor gondoltam ezekre a farizeusokra. Csak amikor tragikussá vált a helyzet, akkor döbbentem meg, hogy mennyi farizeus van. Természetesen munka nélkül maradtam, egyszerűen kirúgtak. De maradtam. Az állami televízió a kimerevített fotómat mutatta, és Szerbia ellenségének nevezett. Olyan volt ez, mint a fejevadászat, valóban úgy volt, a teljes kiszolgáltatottság állapotában éltem át a legnehezebb éveket, de azok, akik a nemzethez való hűségről papoltak, soha nem kértek bocsánatot.

– Az *Új Symposion* nem csak a nyelvével és a gondolkodásmódjával, de már kezdettől a megjelenésével, a tipográfiájával is robbanásszerűen hatott. Ebben azért nyilván volt tudatosság.

– Lehet, hogy később tudatossá vált, de én emlékszem, a műszaki szerkesztőink először azt sem tudták megállapítani, hogy hány szerzői oldal fér el egy számban; így kimaradtak írások, tehát ők döntötték el a nyomdában, hogy melyik írás jelenjen meg és melyik nem. Nekik sem volt pontos elképzelésük a formai kérdésekről, és történtek is folyamatos változások. Az első számok még túl voltak zsúfolva. Menet közben kellett megtanulnunk mindent.

Úgy gondolom, hogy az a stílus, ami a képzőművészeti megmunkálásból kiderült, annak volt a tükre, ahogyan élni akartunk. Ez is az életérzés reflexe volt. Sokszor azzal vádolták a *Symposiont*, hogy a nyugati modern irodalmat próbálja majmolni. Tény, akkor mi már olvashattunk Camus-t, Sartre-ot, modern francia költőket, a modern filozófiai irodalomhoz is könnyebben hozzáférhettünk, mint a magyarországi fiatalok, de nem ez hatott ránk elsősorban. Hanem a saját életünk. A *Symposion* nem irodalmi nemzedék volt, én legalábbis úgy látom, hanem szembesült a saját kisebbségi valóságával. Jugoszlávia akkoriban a modernizáció útján haladt. Nyitottabb ország volt, friss szellem kezdtek fújdogni, újszerű tapasztalatokkal találkoztunk. Emberileg, értelmiségként meg kellett itt találnunk a helyünket; utópisztikus lehetőségek tárultak fel előttünk, szóval egy nagy bolyongás is volt – ezt fejezte ki a *Symposion* modern stílusa. Egy válasz volt az életünkre.

– Az *Új Symposionra* nehezedett politikai nyomást hogyan élte meg? Önök

szerencsésebb körülmények között dolgozhattak, mint a nyolcvanas években meghurcolt – Sziveri János vezette – szerkesztőség?

– Nem volt szerencsésebb helyzetünk, azt hiszem; állandóan a politikai gyanakvás légkörében kellett tevékenykednünk. 1971-ben az Új Symposion két számát be is tiltották. Mégis, a kérdésben van némi igazság, mert a mi meghurcoltatásunk következményei másmilyenek voltak. Valahogy differenciáltabb volt a hozzáállás; a politikusok különbséget tettek a „jó” és a „rossz” symposionisták között. A hatalom azon törte a fejét, hogy elválassza a jókat a megrontóktól, nem azon, hogy megszüntesse a lapot, vagy hogy egy nemzedéket egyszerűen a jégre tegyen. '83-ban ugye ez történt. Akkor mindenkit pótvizsgára küldtek. Mi nem mentünk kollektíven pótvizsgázni. Nekünk még sikerült átmenteni a Symposiont a következő nemzedéknek. De a stratégia nem változott alapvetően. A Sziveri által szerkesztett Új Symposion menesztése után is létezett ez a megkülönböztetési stratégia. Sziverit egyszerűen éhhalálra ítélték, ugyanakkor másokat, ugyanabból a szerkesztőségből a legrangosabb hivatalos irodalmi elismerések várták. Ugyanezekben az években nekem majdnem tíz éven keresztül Újvidéken nem jelenhetett meg magyar nyelven könyvem, ezek csak később, a kilencvenes évek elején jelenhettek meg Magyarországon.

Inkább arról szólnék, hogy Jugoszláviában a hetvenes évek elején egyre depresszívabbá vált a hangulat; szerintem már akkor kezdték előkészíteni a polgárháborút, egyféle ortodox ideológiai fundamentalizmussal. A következő nemzedékek nem engedhették meg maguknak azt a fényűzést, hogy olyan bájos utópiával rendelkezzenek, mint mi a hatvanas években. Inkább a szakma felé fordultak, kevésbé voltak forrófejűek és lázadók, egészen Sziveriéig megjelenéséig.

A Symposionban tulajdonképpen már a hatvanas években jelen volt az a szókincs, ami Közép-Európában – a demokratikus ellenzéknek köszönve – csak a nyolcvanas évek második felében kapott jelentősebb hangsúlyt. A hetvenes években a politikai nyomás hatására a fiataloknak el kellett távolodniuk ettől a szókincstől. Becsületesen távolodtak el, mert a szakmai kérdések felé fordulva gazdagították a kultúránkat. Ugyanakkor a Sziveri-nemzedékkel megjelentek az „unokák” is, hogy úgy mondjam. Ők már érezték, hogy valami történik ebben a régióban, újra kötődni akartak hozzánk, be akarták hozni a lemaradást. Néhány hónapon keresztül a vajdasági magyar szellemi légkör újra tartotta a lépést a közép-európai demokratikus folyamatokkal. Sajnos nem sikerült, mert leváltották az egész szerkesztőséget; ez tragikus volt az egész jugoszláviai magyar kultúrára nézve. Én azt hiszem, akkor, vagyis 1983-ban megszűnt a Symposion.

– Abban az esszében, amit 1994-ben Szavak és következmények címmel jelentetett meg, szavak elvesztéséről, szavak megtalálásáról, szavak újratanulásáról beszélt. 1996-ban hogyan áll a szavakkal?

– Nagy probléma ez minden író részére. Valami megszakadt; a szavak nem ugyanazt jelentik, mint mondjuk '74-ben. A közép-európai rendszerváltás során az irodalom jelentésvilága alapvetően módosult. Most már nincs titkos jelentés, most már nincs az a mágia. Nincs többé a titkos nyelv, ez a nagyon lényeges többértelműség elvesztette esélyét. Néha egy-egy versbe sokkal többet láttunk bele, és így volt ezzel az olvasó is. Ma az már mást jelent. Ma

végül is a sejtelen kivonult az utcára, és valami szörnyű, közönséges dolog lett belőle. Ugyanakkor az irodalom, vagy általában az értelmiségi tevékenység nem képviseli többé ugyanazt, amit tegnap vagy tíz évvel ezelőtt. Akkor mindig létezett valami rejtett menedék, az illúzió, hogy az ember helytállt. Ma ez a menedék nincs, ma az ember magába roskad, és belenyugszik abba, hogy csak egyetlenegy embert képvisel, semmivel sem többet, saját szórakoztatására és saját számlájára. Szóval az individualizmus drámája elementáris erővel bontakozott ki. Az átká is nagyobb. Tíz évvel ezelőtt, vagy tizenöt évvel ezelőtt több volt benne a pátosz.

– *Azt szavakba lehet önteni, hogy a háború mit tett a jugoszláviai magyar irodalommal?*

– Azt gondolom, hogy igen; csak ezen a téren is nagyon sok már a hamis szó, a dagályos, a felszínes. Eldöntöttem magamban, hogy egy ideig nem írok prózát a háborúról, erről a korszakról, mert úgy érzem, jelen pillanatban valami furcsa, egyoldalú konjunktúra van. A jugoszláviai háborúról úgy szeretnék írni, mint Gombrowicz Lengyelországról. A tragikomédiáját szeretném megírni, de ahhoz nincs erőm, egyszerűen az öncenzúra működik bennem, mert ha megmondanám az igazat, alighanem ugyanolyan sorsra jutnék, mint fiatalon, amikor állandóan gyanúsak tartottak. Nem úgy zajlott ez a háború, mint ahogy most írják.

– *Én úgy hallottam, feszültség van az itt maradt és az elmenekült írók között. Ön mit tapasztalt?*

– Nem hiszem, hogy feszültség lenne az írók között. Az lenne a legideálisabb, ha az ember otthon érezhetné magát Budapesten és Újvidéken is; nekem ilyen aggályaim nincsenek. A kérdések inkább politikaiak. Nem irodalmiak, nem az írók kérdései. Az biztos, hogy itt maradni nehezebb volt. Távozni sem volt könnyű sok embernek, de mégis, valami új reményt jelenthetett, még akkor is, ha azok nem teljesültek be. Lehet, hogy közülük sokan visszajönnek, boldogan rátalálnak újra a szülőhelyükre – nem akarok jóslatokba bocsátkozni. Mindenkinek elidegeníthetetlen joga, hogy Stockholmban, Madridban vagy Budapesten éljen, és ezzel a lehetőséggel élni kell, ha az embernek van hozzá ereje, ha megteheti. Úgy érzem, a bajok akkor kezdődnek, amikor politikai síkra terelődnek, és mondjuk az eltávozók egy része – kényelmesebb helyzetből – megpróbálja leckéztetni azokat, akik itt maradtak, mégpedig éppen abból, ami igazán nem az ő dolguk lenne; abból, hogy hogyan kell magyarnak lenni. Ez ellen felháborodok, mert ha valaki ezt bizonyítani akarja, akkor itt marad, és ott bizonyít, ahol a legnagyobb szükség van a bizonyítékra. De mondom, ez a dolog politikai része. Az írói szempontból azt a liberális elvet vallom, hogy a személyes boldogulást és érvényesülést tekintve a legjobb elmenni.

– *És végül miért maradt itt?*

– Miért maradtam itt? Engem mindig ilyen liberális, kozmopolita alkatnak tartottak, néha még azt is mondták, hogy valóságidegen vagyok. És amikor azt látja, hogy azok közül, akik a valóságra, a kisebbséghez való hűségre esküsznek, annyian eltávoznak, akkor mit tehet egy szegény liberális? Akkor itt marad. És megtesz mindent annak érdekében, hogy valami folyamatoságot biztosítson; hogy a jelenlétével valami higgadtságot vigyen be a köztudatba... és ha mást nem ér el, akkor legalább a szomszédai lássák, nincsenek egyedül, más is kockáztat, vannak örültségek, amelyeket vállalni kell.